

УДК 911.3

doi: 10.15407/ugz2016.02.048

Г.П. Підгрушний, А.В. Марущинець*Інститут географії Національної академії наук України, Київ***ТРАНСФОРМАЦІЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
КИЇВСЬКОГО ПРИДНІПРОВ'Я У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИЙ ПЕРІОД:
МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ Й ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Мета цієї публікації – розробка методологічних засад та методики дослідження трансформаційних процесів у спеціалізації сільського господарства регіону, їх апробація на прикладі Київського Придніпров'я. У статті виділено етапи та проаналізовано стан дослідження спеціалізації сільського господарства на території України. Визначено сутність та розроблено авторську методику дослідження змін спеціалізації сільського господарства районів, яка базується на матричному аналізі та розрахунках індексів інтенсивності цих перетворень. Встановлено особливості спеціалізації сільського господарства районів Київського Придніпров'я у постсоціалістичний період. Виявлено трансформаційні зрушення на рівні адміністративних районів та чинники, які їх зумовлюють. Розроблено серію карт, що відображають особливості спеціалізації сільського господарства та її трансформацію в районах Київського Придніпров'я за період 1990 – 2012 рр. Новизна дослідження: вперше запропоновано та апробовано методику комплексного дослідження зрушень у спеціалізації сільського господарства, їх якісна та кількісна оцінка.

Ключові слова: спеціалізація сільського господарства; сільськогосподарські зони; трансформація; індекс локалізації; Київське Придніпров'я.

G.P. Pidgrushnyi, A.V. Marushchynets*Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv***TRANSFORMATION OF THE KIEV DNIPRO RIVER BASIN AREA AGRICULTURE SPECIALIZATION IN POST-SOCIALIST PERIOD: METHODOLOGY, RESEARCH AND TERRITORIAL FEATURES**

The purpose of this publication - development of methodological principles and research methods of transformation processes in the area agriculture specialization, their testing on the example of Kyiv Dnieper river basin. The article highlighted stages and analyzed the state of agriculture specialization research in Ukraine. The essence has been defined and the author's method to determine changes in the areas agricultural specialization based on matrix analysis and calculations of intensity of these changes indices has been developed. The features of agricultural specialization in Kyiv Dnieper river basin areas in post-socialist period have been defined. Transformational changes at the level of districts and the factors which cause them have discovered. Series of maps showing the features of agriculture specialization and its transformation in the Kyiv Dnieper river basin areas for the period 1990 - 2012 yrs. has been developed. The novelty of the study: the methodology for comprehensive study of changes in agriculture specialization as well as their qualitative and quantitative evaluation has been proposed and tested the first time.

Key words: specialization of agriculture; agricultural areas; transformation; localization index; Kyiv Dnipro river basin.

Актуальність дослідження

Однією з проблем розвитку територіальної організації господарства України є формування раціональної спеціалізації сільськогосподарського виробництва, яка визначається комплексом динамічних чинників. Провідну роль серед них відіграє динаміка кон'юнктури ринків сільськогосподарської продукції, впровадження у виробництво інноваційних агротехнологій, продуктивних сортів рослин та порід тварин, зміни в організації сільськогосподарського виробництва тощо. Залежно від характеру та інтенсивності впливу цих чинників, їх поєднання в межах окремих територій відбуваються певні зрушення в сільськогосподарській спеціалізації. Ці трансформації можуть мати як суспільно ефективний, так і деструктивний характер. Отже, проблема дослідження змін спеціалізації сільського господарства, виявлення трендів його розвитку в регіонах України у сучасних умо-

вах набуває особливого значення. Цьому питанню в усі періоди приділялася значна увага як в економічних, так і суспільних науках. Специфіка сучасного етапу реформування економіки та соціальної сфери потребує пошуку нових та адекватних методів дослідження спеціалізації та її змін.

Особливе місце серед природно-господарських регіонів України займає Київське Придніпров'я, яке і є об'єктом дослідження. Основними особливостями цього регіону у контексті визначеного тематичного дослідження є положення у межах двох природних зон (мішаних лісів та лісостепової), що формує різні передумови для розвитку спеціалізації сільського господарства, та високий рівень розвитку сільськогосподарського виробництва, що зумовлено наявністю потужного ринку збуту – Київської міської агломерації з населенням понад 3 млн осіб.

Враховуючи це, Київське Придніпров'я можна

розглядати як своєрідний модельний регіон України для апробації методики дослідження трансформаційних процесів спеціалізації сільського господарства.

Стан вивчення питання

У дослідженні спеціалізації сільського господарства України виділяється декілька періодів. Перший з них припадає на 20 – 30 рр. ХХ ст. Одним з перших, хто займався цією проблематикою, був В. Кубійович, який докладно проаналізував сільське господарство західної України та Українських Карпат, розробив його районування [10].

Значну увагу проблемі спеціалізації сільського господарства приділяли в 50 – 70 рр. ХХ ст. П.Г. Дубінов, І. Жадан, М. Щур [3], А.Н. Ракітніков [11] А.М.Онищенко [8]. Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики зробив І.Ф. Мукомель. На основі аналізу виробничої спеціалізації районів він провів сільськогосподарське зонування території України [6], розробив карти сільськогосподарського районування [1 та ін.].

80-90 рр. ознаменувалися зростанням інтересу до проблем спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Зокрема, А.П. Золовський та Т.І. Козаченко розробили теоретико-методичні засади та шляхи практичного застосування картографічного методу в дослідженні продовольчих комплексів [4,5]. Пізніше Т.І. Козаченко розробила карти сільськогосподарського районування України, представлені у Національному атласі України [13]. П.П. Борщевський, Д.К. Прейгер, Р.А. Іванух досліджували регіональні особливості спеціалізації сільськогосподарського виробництва України [12].

Нинішній етап дослідження проблеми розпочинається в 90-ті роки і пов'язаний із здобуттям Україною незалежності та переходом до ринкової економіки (П.О. Сухий, М.Д. Заячук, М.О. Барановський, С.П. Сонько, В.П. Нагірна, М.Д. Пістун, В.О. Гуцал, Н.І. Провотар, В.Ф. Ліхван, Ю.І. Кандиба, Н.В. Добровольська та ін. [2, 7, 9, 14, 15 та інші]).

Зокрема, П.О. Сухий використовував метод введеного показника «зернова одиниця», який давав змогу перевести усі види продукції через відповідну систему коефіцієнтів до порівняльного виду [15 та ін.], С.П. Сонько застосував авторські підходи, які ґрунтуються на експертних оцінках, методах просторової інтерполяції «Полігони Тіссена-Воронного» [14 та ін.], М.О. Барановський обґрунтував необхідність розроблення нової схеми сільськогосподарського районування України [2 та ін.].

Методи дослідження

Як показує аналіз наукової літератури, для визначення територіальної спеціалізації сільського господарства використовують різні методичні під-

ходи. Найпоширенішою є розроблена І.Ф. Мукомелем методика, яка включає кілька етапів визначення типу спеціалізації сільського господарства території за провідними галузями. О.Г. Топчієв пропонує метод середньогалузевого відсотка, згідно з яким галузь є спеціалізуючою, якщо її частка перевищує середньогалузеву [16]. М.Д. Пістун запропонував визначати спеціалізацію сільського господарства за індексом локалізації.

Аналіз існуючих у вітчизняній науці підходів та методів дослідження спеціалізації засвідчив необхідність їх коригування та розширення. Зокрема це стосується вихідних показників аналізу. Вихідним показником для визначення спеціалізації сільського господарства, на відміну від попередніх дослідників, які використовували показники структури товарної продукції, вважаємо за необхідне використовувати показники *валового виробництва* сільськогосподарської продукції. У сучасних умовах використання цього показника є доцільнішим.

По-перше, на сьогодні офіційна статистика виділяє дві категорії господарств – сільськогосподарські підприємства та господарства населення, а показники товарної продукції сільського господарства розраховують тільки для першої категорії, тоді як валова продукція подається для обох.

По-друге, при визначенні спеціалізації не можуть бути проігноровані господарства населення, частка яких у загальному виробництві сільськогосподарської продукції станом на 2012 р. складала 49,3 %, а за окремими видами продукції значно перевищувала цей показник – картоплі (97 %), овочів (85 %), плодів (81 %), молока (77 %) та м'яса (50 %). Тому вважаємо за необхідне використовувати саме показники валового виробництва.

У сучасних умовах збір статистичної інформації по кожному господарству (підприємству) неможливий. Разом з тим, доступною є інформація, яку органи статистики узагальнюють на рівні адміністративних районів у розрізі як сільськогосподарських підприємств, так і господарств населення.

Аналіз трансформаційних змін спеціалізації проводять за певний проміжок часу. При цьому визначають базовий та порівняльний роки, виявляють і аналізують основні тренди і трансформаційні зрушення в спеціалізації сільського господарства певної території.

Валове виробництво по окремих галузях сільського господарства розраховує служба статистики у натуральному виразі. У зв'язку з цим за допомогою середніх цін реалізації необхідно перевести його у вартісні показники з урахуванням цін, діючих у визначені роки.

Рівень спеціалізації сільського господарства на виробництві певних видів продукції доцільно визначати за допомогою *індексу локалізації* (I_L).

Розрахунок його адаптовано під наше дослідження:

$$I_L = \frac{p_r}{S_r} : \frac{P_c}{S_c} \quad (1)$$

де p_r – вартість валової продукції i галузі району в грошовому виразі, P_c – вартість валової продукції i галузі країни, S_r – площа території району, S_c – площа території країни.

Якщо $I_L \geq 1$, то район спеціалізується на виробництві продукції відповідної галузі сільськогосподарського виробництва.

За цим методом певна галузь є спеціалізуючою тільки тоді, коли показник обсягів її виробництва у перерахунку на одиницю площі в межах певної території перевищує аналогічні показники по країні.

У кожному адміністративному районі по кожній галузі сільськогосподарського виробництва можна розрахувати індекси локалізації та згрупувати в матрицю А.

$$A = \begin{pmatrix} I'_{L11} & I'_{L12} & \dots & I'_{L1n} \\ I^i_{L21} & I^i_{L22} & \dots & I^i_{L2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ I^i_{Lm1} & I^i_{Lm2} & \dots & I^i_{Lmn} \end{pmatrix} \quad (2)$$

де рядки $I'_{L11} \dots I'_{Lm}$ являють собою індекси локалізації окремої галузі для кожного з районів, а стовпці $I^i_{L11} \dots I^i_{L1n}$ – індекси локалізації кожної з галузей по районах.

Матриця складається для двох часових періодів: А – базового та Б – порівняльного. Для кожного району у відповідний період на основі кластерного аналізу можна виділити типи районів за поєднанням галузей спеціалізації, а на основі цих типізацій здійснювати картографування території за особливостями сільськогосподарської спеціалізації у відповідні періоди.

Наступним етапом методики є виявлення зрушень у спеціалізації сільського господарства за період А – Б. Для цього слід обрахувати **індекси трансформаційних змін** у спеціалізації кожної галузі R у районах за формулою:

$$B = \begin{pmatrix} I^i_{L11} & I^i_{L12} & \dots & I^i_{L1n} \\ I^i_{L21} & I^i_{L22} & \dots & I^i_{L2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ I^i_{Lm1} & I^i_{Lm2} & \dots & I^i_{Lmn} \end{pmatrix} - A = \begin{pmatrix} I^i_{L11} & I^i_{L12} & \dots & I^i_{L1n} \\ I^i_{L21} & I^i_{L22} & \dots & I^i_{L2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ I^i_{Lm1} & I^i_{Lm2} & \dots & I^i_{Lmn} \end{pmatrix} = B \begin{pmatrix} R^i_{11} & R^i_{12} & \dots & R^i_{1n} \\ R^i_{21} & R^i_{22} & \dots & R^i_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ R^i_{m1} & R^i_{m2} & \dots & R^i_{mn} \end{pmatrix} \quad (3)$$

Інтенсивність трансформації спеціалізації сільського господарства кожного з районів обраховується за формулою:

$$R_{ch} = \sum R_{mn} \quad (4)$$

де R_{ch} – індекс інтенсивності трансформації спеціалізації сільського господарства району.

Сума індексів трансформаційних змін у випадку зниження рівня спеціалізації набуває від'ємного значення, у випадку зростання – додатного. Саме величина індексу R_{ch} відображає рівень інтенсивності трансформації спеціалізації сільського господарства районів. Отриманий результат дає змогу укласти карту змін спеціалізації сільського господарства території за певний період.

Виклад основного матеріалу

На основі викладеної методики був здійснений аналіз трансформації спеціалізації сільського господарства Київського Придніпров'я.

Інформаційна база дослідження сформована на дві дати – 1990 та 2012 рр. На першому етапі ця база включала показники виробництва валової продукції основних галузей сільського господарства районів у натуральному виразі: валове виробництво зернових культур, цукрових буряків, соняшнику, ріпаку, сої, льону, картоплі, овочів, плодів, м'яса, молока, яєць. На наступному етапі натуральні показники переведено у грошові за допомогою усереднених цін реалізації сільськогосподарської продукції, відповідно за 1990 та 2012 рр. На основі отриманої у такий спосіб бази даних за допомогою формул 1, 2, 3 були побудовані відповідні матриці.

Використовуючи дані матриць А та Б (1990 та 2012 рр.), за допомогою пакету програм «Statistica 7.0» було проведено типізацію районів Київського Придніпров'я за особливостями спеціалізації сільського господарства.

У 1990 р. в Київському Придніпров'ї виділялося 9 типів (кластерів) районів, які характеризувалися подібністю спеціалізації сільського господарства. Назви типів відображають галузі спеціалізації кожного з районів, вага галузі (величина індексу локалізації) визначає порядок розміщення галузей спеціалізації у назві типу (від більшого до меншого).

Типи (кластери) районів об'єднуються у дві групи, які досить чітко відображають зональну спеціалізацію: I – Полісся, II – Лісостеп. Виділяється й III, азональна група районів з приміськими рисами сільськогосподарського виробництва. На основі типізації районів за особливостями спеціалізації сільського господарства Київського Придніпров'я у 1990 р. була розроблена карта (рис. 1).

У межах I групи виділено два типи (кластери) районів: перший тип – спеціалізовані на льо-

нарстві (північний захід Київського Придніпров'я); д р у г и й т и п – спеціалізовані на льонарстві, молочному тваринництві та картоплярстві (фактично всі інші райони Полісся).

У II групі виділено 8 типів районів за особливостями спеціалізації сільськогосподарського виробництва. До першого типу віднесено райони, які спеціалізувалися на буряківництві, картоплярстві, молочно-м'ясному тваринництві. Ці райони розташовані південніше межі Полісся та Лісостепу у Житомирській (2 райони) та Чернігівській (6 районів) областях. Д р у г и й т и п поєднував спеціалізацію попереднього типу з овочівництвом (Бедичівський та Любарський райони Житомирської області).

Райони, галузями спеціалізації яких були буряківництво, зернове господарство, картоплярство, м'ясо-молочне тваринництво, віднесені до т р е т ь о г о т и п у. Вони простягаються в широтному напрямі у південних частинах Житомирської (2 райони), Київської (12 районів) та Чернігівської (4 райони) областей. Переяслав-Хмельницький район віднесено до ч е т в е р т о г о , а Згурівський до п'ятого типу. Спеціалізація сільського господарства цих районів аналогічна з третім типом, що поєднується відповідно з овочівництвом та плодівництвом.

До шостого типу віднесено райони, галузями спеціалізації яких було м'ясо-молочне тваринництво, буряківництво, зернове господарство, виробництво соняшнику. Територіально райони цього типу розташовані на півдні Київського Придніпров'я, у межах Черкаської області (11 районів). С'юмий тип утворюють чотири райони, які мали аналогічну спеціалізацію з попереднім у поєднанні з овочівництвом, а в о с ь м и й т и п представлений у Городищенському районі, в поєднанні з плодівництвом.

III група об'єднує чотири типи (кластери) районів з приміськими рисами спеціалізації сільського господарства.

Галузями сільськогосподарської спеціалізації першого типу було овочівництво, м'ясо-молочне тваринництво, картоплярство, виробництво яєць (чотири приміські райони Київської області та Черкаський район). Д р у г и й т и п утворюють райони, галузями спеціалізації яких було овочівництво, м'ясо-молочне тваринництво, виробництво яєць, картоплярство, буряківництво, зернове господарство (Васильківський, Білоцерківський та Золотоніський).

До третього типу віднесено Житомирський та Чернігівський райони, які спеціалізувалися на овочівництві, м'ясо-молочному тваринництві, картоплярстві та льонарстві. Ч е т в е р т и й т и п представлений у Канівському та Чигирин-

ському районах Черкаської області, які мали тільки одну галузь спеціалізації – овочівництво.

У 2012 р., на відміну від 1990 р., на території Київського Придніпров'я виділено вже 24 типи (кластери) районів, що характеризуються певною спеціалізацією сільськогосподарського виробництва. Ці типи також об'єднано в 3 групи. За аналізований період з'явилися нові та зникли вже існуючі галузі спеціалізації. На основі типізації районів за особливостями спеціалізації сільського господарства Київського Придніпров'я у 2012 р. була розроблена карта (рис.2).

У межах I групи (Полісся) за особливостями спеціалізації сільського господарства виділяється шість типів (кластерів) районів.

Перший тип утворюють 13 районів, що повністю втратили сільськогосподарську спеціалізацію. Тобто, жодна галузь сільського господарства в них не мала I_{L} , який би перевищував одиницю. Райони цього типу розташовані в північній частині Житомирської та Київської областей.

Єдиною галуззю спеціалізації другого типу районів є картоплярство. Цей тип об'єднує 7 районів. Третій тип характеризується поєднанням картоплярства та молочного тваринництва (4 райони); ч е т в е р т и й – картоплярства та вирощування ріпаку (райони на північному сході Чернігівської області); п'ятий – картоплярства та виробництва яєць (Макарівський район); ш о с т и й т и п об'єднує 2 райони навколо міст, які втратили приміські риси сільського господарства і спеціалізуються на картоплярстві та овочівництві.

У II групі (Лісостеп) сформувалося 15 типів районів за поєднанням галузей спеціалізації сільського господарства. Порівняно з 1990 р. їх кількість значно зросла, а розташування стало мозаїчним.

До першого типу віднесено райони, які спеціалізуються на вирощуванні сої, ріпаку, зернових, картоплярстві та молочному тваринництві. Розташовані вони у Чернігівській (3 райони) та Житомирській (2 райони) областях на межі з Поліссям. Д р у г и й і т р е т і й т и п и мають таку ж саму спеціалізацію, як і попередній, у поєднанні з овочівництвом (Ніжинський район) та плодівництвом (Любарський район) відповідно.

Ч е т в е р т и й т и п утворюють 3 райони, що спеціалізуються на зерновому господарстві, картоплярстві, молочному тваринництві; розташовані вони на південному заході Чернігівської та Київської областей. Носівський та Прилуцький райони, які формують п'ятий тип, мають таку саму спеціалізацію у поєднанні з буряківництвом, а ш о с т и й т и п – з овочівництвом (Фастівський район).

До сьомого типу віднесено 4 райони, галузями спеціалізації яких є виробництво сої, цукрових буряків, ріпаку, зернове господарство, виробництво соняшнику, картоплярство та молочне тваринництво. Восьмий тип включає 5 районів Київської області, які мають аналогічну спеціалізацію, але у поєднанні з овочівництвом; дев'ятий – у поєднанні з виробництвом яєць (Ставищенський район).

Десятий тип об'єднує 6 районів, галузями спеціалізації яких є виробництво ріпаку, зернових, сої, соняшнику, картоплярство та молочне тваринництво. Райони цього типу розташовані переважно на півдні Київського Придніпров'я. Одиннадцятий та дванадцятий типи мають аналогічну спеціалізацію з десятим у поєднанні з овочівництвом (3 райони) та м'ясним тваринництвом (3 райони) відповідно.

Тринадцятий тип об'єднує райони, що спеціалізуються на буряківництві, зерновому господарстві, виробництві ріпаку, соняшнику, сої та молочно-м'ясному тваринництві. Вони розташовані на півночі Черкаської (6 районів) та південному сході Житомирської (3 райони) областей. Райони чотирнадцятого (3) та п'ятнадцятого (3) типів (3) мають аналогічну спеціалізацію у поєднанні з овочівництвом та плідівництвом відповідно.

До III групи, яка має приміські риси спеціалізації сільського господарства, увійшли три типи районів. Порівняно з 1990 р. відбулося не тільки суттєве зменшення районів з приміською спеціалізацією сільського господарства, а й їх груп.

До першого типу, включено райони, що спеціалізуються на овочівництві, м'ясо-молочному тваринництві, картоплярстві, виробництві яєць (Києво-Святошинський, Броварський, Бориспільський та Черкаський), до другого типу – райони, які мають такі галузі спеціалізації: виробництво яєць, овочівництво, зернове господарство, буряківництво. Вони розташовані на певній віддалі від великих міст і поєднують як приміські, так і зональні риси спеціалізації. До третього типу входять райони, що мають лише одну галузь спеціалізації з дуже високим індексом локалізації ($I_L > 20$). Це високоспеціалізовані на тваринництві м'ясного напрямку Вишгородський та Канівський райони.

Для визначення *рівня інтенсивності трансформації спеціалізації* сільського господарства за формулою 4 було розраховано індекс R_{ch} для кожного з районів Київського Придніпров'я загалом. Величина індексу R в матриці B (формула 3) дає змогу визначити галузі, за рахунок змін в яких і відбулася трансформація спеціалізації сільського господарства районів. На основі отриманих

результатів розроблено карту змін спеціалізації сільського господарства Київського Придніпров'я впродовж 1990 – 2012 рр. (рис. 3).

Найінтенсивніші зрушення у спеціалізації сільського господарства сталися у північних (поліських) районах Київського Придніпров'я. Внаслідок фактично занепаду льонарства (скоротилося на 98%) та значного зниження виробництва в усіх галузях сільського господарства 13 районів взагалі втратили спеціалізацію господарства на сільському виробництві. Інші райони Полісся, які у 1990 р. спеціалізувалися на льонарстві, молочному тваринництві, картоплярстві, крім льонарства втратили спеціалізуючу галузь молочного тваринництва, яка залишилася лише у трьох районах на заході Житомирської області.

У зв'язку з цим основною галуззю спеціалізації на Поліссі залишилося картоплярство, яке в окремих районах поєднується з виробництвом ріпаку, яєць та овочівництвом.

Такий стан зумовлений насамперед економічними чинниками. Як відомо, райони Полісся мають не дуже високий агрокліматичний потенціал для ведення сільського господарства. В умовах переходу до ринкових методів господарювання економічна ефективність, а відтак і рентабельність сільського господарства на цих територіях досить низька і потребує значних додаткових капіталовкладень.

Особливо це стосується традиційних для цієї зони трудомістких та капіталозатратних галузей спеціалізації сільського господарства – льонарства і молочно-м'ясного тваринництва. Разом з тим, великі агрохолдинги, які займають домінуючі позиції в сільськогосподарському виробництві, нині не налаштовані на вкладання інвестицій в ці галузі. Це загалом і зумовлює кризові, депресивні явища як в економіці, так і в соціальній сфері поліських районів.

Значне зниження рівня спеціалізації сталося і в районах з приміськими рисами сільськогосподарського виробництва. Найбільше рівень спеціалізації знизився у Києво-Святошинському, Броварському, Бориспільському, Барішівському та Черкаському районах. Це сталося передусім через скорочення виробництва в овочівництві та м'ясо-молочному тваринництві, а у Києво-Святошинському районі – в плідівництві.

Водночас у Лісостепу відбулося зростання рівня спеціалізації господарства на сільськогосподарському виробництві Київського Придніпров'я. Провідну роль в цьому відіграли сприятливі агрокліматичні умови, які й зумовили вищу інвестиційну привабливість.

Незначне зростання рівня спеціалізації мало місце у південних районах Житомирської, Чернігівської та Черкаської областей. Було виділено

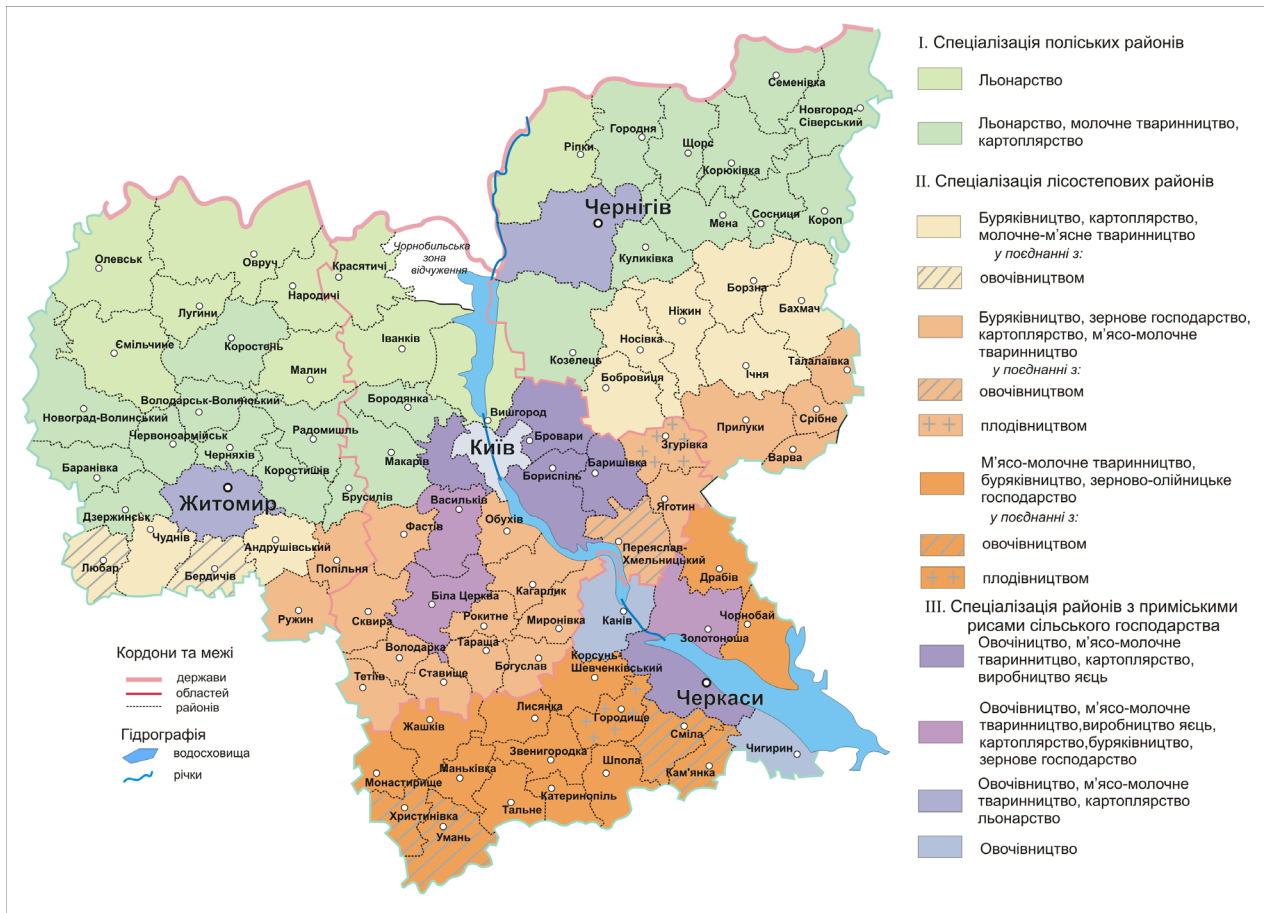
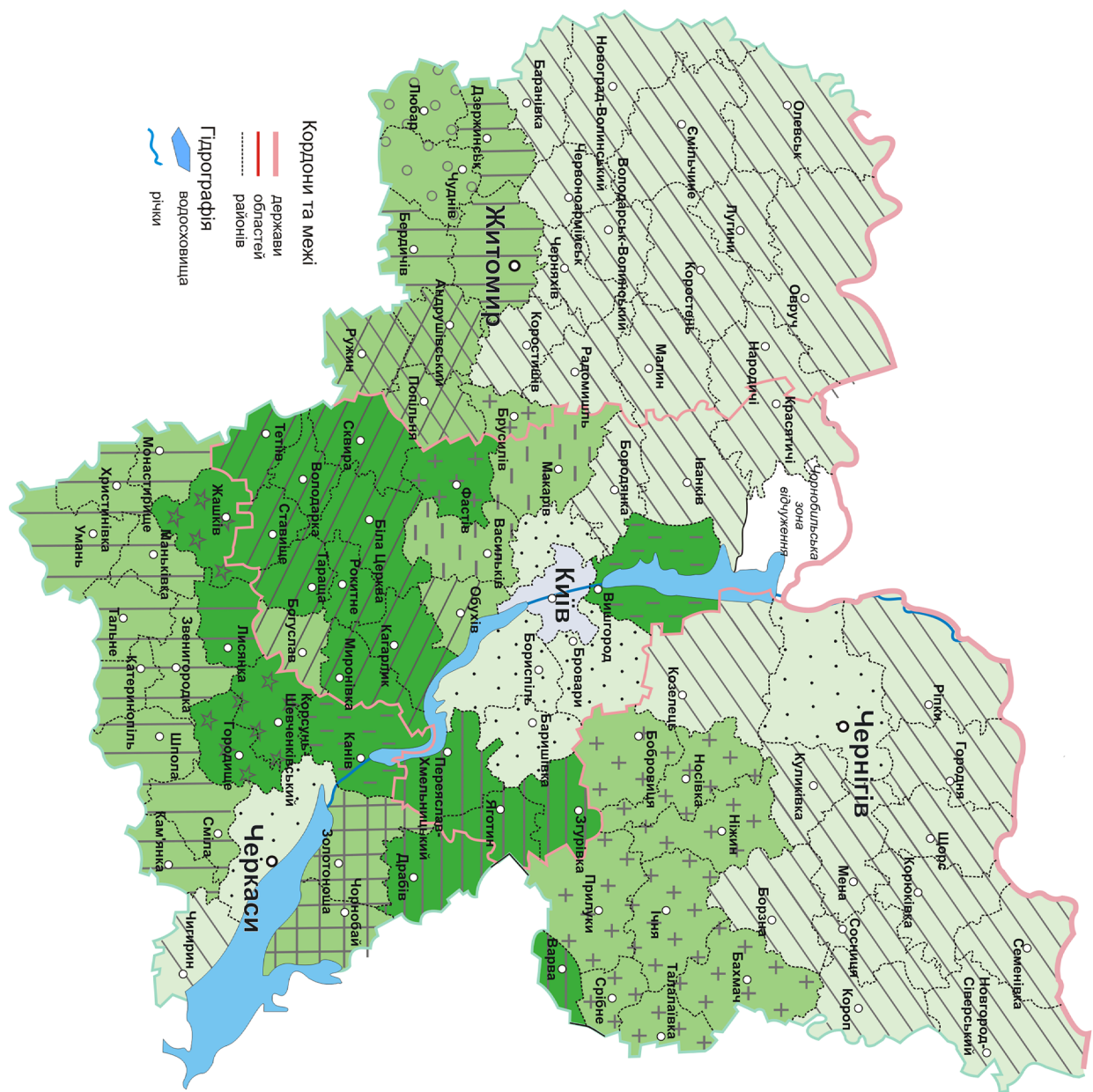

Рисунок 1. Спеціалізація сільського господарства Київського Придніпров'я, 1990 р.

Рисунок 2. Спеціалізація сільського господарства Київського Придніпров'я, 2012 р.

Динаміка рівня спеціалізації районів на сільськогосподарському виробництві, 1990 - 2012 рр..

- Зниження рівня спеціалізації
- за рахунок занепаду:
 - льонарства
 - овочівництва та молочного тваринництва
- Зростання рівня спеціалізації
- за рахунок нарощування виробництва:
 - зернових
 - ріпаку та зернових
 - молочного тваринництва
 - сої та цукрових буряків
 - яєць
 - сої та зернових
 - сої, ріпаку та соняшнику
- Значне зростання рівня спеціалізації
- за рахунок нарощування виробництва:
 - зернових та соняшнику
 - сої, ріпаку та соняшнику
 - м'ясного тваринництва
 - цукрових буряків та ріпаку
 - ріпака та зернових
 - зернових

Рисунок 3. Зміна спеціалізації сільського господарства Київського Придніпров'я впродовж 1990-2012 рр.

окремі ареали, що характеризуються однаковими чинниками змін у спеціалізації сільськогосподарського виробництва.

Наприклад, на південному заході Чернігівської області виділяється група районів, де рівень спеціалізації підвищився за рахунок зростання рівня локалізації виробництва зернових культур, насамперед кукурудзи. Проте, як і в інших районах Київського Придніпров'я, зменшився рівень локалізації, а відтак і рівень виробництва м'яса, молока, овочів, цукрових буряків, льону та іншої сільськогосподарської продукції.

Другий великий ареал, де спеціалізація сільського господарства підвищилася за рахунок зростання виробництва ріпаку та зернових, складають південні райони Черкаської та Житомирської областей. Південно-східні райони Житомирської області утворюють ареал, де рівень спеціалізації зріс за рахунок збільшення виробництва сої та цукрових буряків, а південно-західні райони – сої та зернових культур.

Виділяються також два ареали, де зростання рівня спеціалізації відбулося за рахунок збільшення виробництва тваринницької продукції: в Макарівському та Васильківському районах це зумовлено збільшенням виробництва яєць (птахофабрики агрохолдингу «Авангард»), у Золотоніському та Чернобаївському – молочного тваринництва.

Значне зростання рівня спеціалізації сільського господарства спостерігається і в південних районах Київської та в північних районах Черкаської областей. У межах цієї території виділяється три ареали. Перший з них формують південно-західні райони Київської області, де рівень спеціалізації сільського господарства зріс за рахунок значного збільшення рівня локалізації виробництва сої, ріпаку та соняшнику, другий виділяється на південному сході області, де спеціалізація посилилася за рахунок значного збільшення рівня локалізації виробництва зернових культур та соняшнику.

Північні райони Черкаської області сформувавши ареал, де зростання спеціалізації відбулося за рахунок значного зростання рівня локалізації виробництва цукрових буряків та ріпаку.

Найбільше зростання рівня спеціалізації відбулося у Канівському районі Черкаської області та Вишгородському районі Київської області за ра-

хунок стрімкого зростання рівня локалізації птахівництва (I_L зріс більш ніж у 20 разів). Це пов'язано з тим, що за аналізований період тут набули розвитку великі птахофабрики холдингових компаній «Агромарс» (бренд «Гаврилівські курчата», Вишгородський район) та «Миронівський хлібопродукт» (бренд «Наша ряба», Канівський район). Станом на 2013 р. вони виробляли 57% м'яса птиці Київського Придніпров'я, що становить близько 20% загальноукраїнського.

Висновки

Трансформаційні зміни у спеціалізації сільського господарства Київського Придніпров'я зумовлені насамперед дією ринкових механізмів.

Економічні чинники – рентабельність виробництва та ринкова кон'юнктура – спричинили занепад одних галузей спеціалізації та появу і розвиток інших.

Сільськогосподарські підприємства орієнтуються переважно на отримання великих доходів при незначних затратах, тому більшого розвитку набули галузі рослинництва, продукція яких користується попитом на світових ринках (кукурудза, соняшник, ріпак, соя).

У багатьох районах формується монокультурне виробництво – спеціалізація на одній або декількох галузях сільського господарства – виробництві зернових культур, сої, соняшнику, ріпаку тощо. Занепадають працездатні та капіталоемісні галузі тваринництва і рослинництва, інтенсивний розвиток яких потребує значних інвестицій.

У таких умовах території з менш сприятливими агрокліматичними умовами фактично деградують. Прикладом цього є окремі райони на півночі Київського Придніпров'я, які втратили спеціалізацію на сільськогосподарському виробництві.

Разом з тим, стрімко зростає рівень локалізації виробництва окремих сільськогосподарських культур (сої, ріпаку, кукурудзи) на півдні регіону, де і відбувається посилення спеціалізації.

Представлена методика може бути використана при дослідженні трансформаційних процесів спеціалізації сільського господарства всієї території України, що дало б змогу виділити проблемні сільськогосподарські території та окреслити напрямки їх збалансованого розвитку.

References [Література]:

1. *Agriculture Atlas of the Ukrainian SSR* (1958). Kyiv: Kyiv state univ. publ. [In Ukrainian]. [Атлас сільського господарства Української РСР. – К.: Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1958. – 47 с.]
2. Baranovskyi M.O. (2015). On the new scheme of Ukraine agricultural zoning. *Journal of socio-economic geography: transregional coll. of sci. works*. Kharkiv Kharkiv V.N. Karazin National University, 18 (1), 44-49. [In Ukrainian]. [Барановський М.О. До питання про нову схему сільськогосподарського районування України // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – Вип. 18 (1). – С. 44-49.]
3. Dubinov P.G., Zhadan I., Shchur M. (1979). *Location and zonal specialization of agriculture Ukrainian SSR*. Kyiv: Urozhai. [In Ukrainian].

- [Дубінов П.Г., Жадан І., Щур М. Розміщення і зональна спеціалізація сільського господарства Української РСР. – К.: Урожай, 1979. – 292 с.]
4. Zolovskii A.P., Kozachenko T.I. (1987). *Mapping of the food complexes*. Kyiv: Naukova Dumka. [In Russian].
[Золовський А.П., Козаченко Т.І. Картографирование продовольственных комплексов. – К.: Наук. думка, 1987. - 130 с.]
 5. Kozachenko T.I. (1984). *Cartographical provision of the agro-industrial complexes research*. Kyiv: Naukova Dumka. [In Russian].
[Козаченко Т.І. Картографическое обеспечение исследования агропромышленных комплексов. – К.: Наук. думка, 1984. - 148 с.]
 6. Mukomel I.F. (1961). *Agricultural zones in Ukrainian SSR*. Kyiv, Kyiv univ. publ. [In Ukrainian].
[Мукомель І.Ф. Сільськогосподарські зони Української РСР. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – 473 с.]
 7. Nagirna V.P. (1995). *Ukraine livestock industrial complex (territorial organization and environmental management)*. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
[Нагірна В.П. Тваринницько-промисловий комплекс України (територіальна організація і природокористування). – К.: Наук. думка, 1995. – 150 с.]
 8. Onishchenko A.M. (1973). *Specialization of agricultural production: Methodological problems of optimization*. Naukova Dumka. [In Russian].
[Онищенко А.М. Специализация сельскохозяйственного производства: Методологические проблемы оптимизации. – К.: Наук. думка, 1973. – 292 с.]
 9. Pistun. M.D., Gutsal V.O., Provotar N.. (1997). *Geography of the agricultural complexes*. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
[Пістун М.Д., Гуцал В.О., Провотар Н.І. Географія агропромислових комплексів. – К.: Либідь, 1997. – 200 с.]
 10. Pistun M.D., Oliynyk Ya.B., Gutsal V.O. (2001). Regional-geographical research of Volodymyr Kubiiiovych. *History of Ukrainian geography. Ukrainian scientific-theoretical journal*. Ternopil, textbooks, 1 (3), 34-37. [In Ukrainian].
[Пістун М.Д., Олійник Я.Б., Гуцал В.О. Регіонально-географічні дослідження Володимира Кубійовича // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – Вип. 1 (3). - С.34-37.]
 11. Rakitnikov A.N. (1970). *Geography of the agriculture (problems and research methods)*. Moscow: Mysl. [In Russian].
[Ракитников А.Н. География сельского хозяйства (проблемы и методы исследования). – М.: Мысль, 1970. – 342 с.]
 12. Borshchevskii P.P., Preiger D.K., Ivanuh R.A. et al., (1989). *Regional specialization of agricultural production in the Ukrainian SSR*. Kyiv Naukova Dumka. [In Russian].
[Региональная специализация сельскохозяйственного производства Украинской ССР / П.П. Борщевский, Д.К. Прейгер, Р.А. Иванух и др. – К.: Наук. думка, 1989. – 200 с.]
 13. Kozachenko T.I., Panibratska O.V. (2007). Agricultural zoning. Map. *National Atlas of Ukraine*. Kyiv: SSPE Kartographia. [In Ukrainian].
[Сільськогосподарське районування. Карта / Т.І. Козаченко, О.В. Панібратська / Національний атлас України. К.: ДНВП «Картографія», 2007. – С. 365.]
 14. Sonko S.P. (2015). Production typology of agriculture Kharkiv region, thirty years later. *Journal of Social and Economic Geography: transreg. coll. of sci. works*. Kharkiv, Kharkiv V.N. Karazin National University, 19 (2), 30-39. [In Ukrainian].
[Сонько С.П. Виробнича типологія сільського господарства Харківської області: тридцять років потому // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – Вип. 19 (2). – С. 30-39.]
 15. Sukhyi P.O., Zaiachuk M.D., Tiuftii A.G. (2009). Agricultural specialization and territorial organization of agriculture in western Ukraine region. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University*. 480-481: Geography, 88-95. [In Ukrainian].
[Сухий П.О., Заячук М.Д., Тюфтій А.Г. Сільськогосподарська спеціалізація та територіальна організація аграрного виробництва західноукраїнського регіону // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 480-481: Географія. – С.88-95.]
 16. Topchiev O.G. (2005). *Socio-geographical research: methodology, methods and techniques*. Odessa: Astroprint. [In Ukrainian].
[Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса.: Астропринт, 2005. – 632 с.]

Стаття надійшла до редакції 4.03.2016